

## **АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ НЕПОКУПНИЙ — УЧЕНИЙ І ПОЕТ**

---

У статті йдеться про життєвий і творчий шлях А. П. Непокупного, видатного вченого, поета й організатора науки.

**Ключові слова:** балтистика, славістика, балто-слов'янська взаємодія, етимологія, запозичення, поезія, переклади.

Серед яскравих постатей українського мовознавства другої половини ХХ ст. почесне місце займає славіст-балтист Анатолій Павлович Непокупний, член-кореспондент Національної Академії наук України, іноземний член Академії наук Латвійської Республіки.

Народився А. П. Непокупний 18 березня 1932 р. в м. Полтаві, в учительській родині. Після успішного закінчення школи навчався в 1950–1955 рр. на російському відділенні філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Вчився добре, брав участь у роботі студентського наукового гуртка і після закінчення навчання (з відзнакою) був рекомендований до аспірантури. Курс аспірантської підготовки проходив у 1955–1958 рр. на кафедрі російської мови Київського університету під керівництвом академіка Л. А. Булаховського.

Робота над кандидатською дисертацією була порушена приїздом литовця Сігітаса Крягжде, який прибув до Києва для навчання в аспірантурі Київського університету з психології. Л. А. Булаховський, сам колишній учень видатного латвійського лінгвіста Яніса Ендзеліна, свого часу спілкувався також з литовським ученим Казим'єрасом Бугою і мав з ним, а через нього і з Литвою, тривалі контакти. Він сприяв знайомству А. П. Непокупного із С. Крягжде. Анатолій Павлович зацікавився, а потім і захопився литовською мовою, заприятелював із С. Крягжде, 1957 року відвідав з новим приятелем Литву і після повернення до Києва зі згоди керівника змінив тему майже готової дисертації на дослідження з проблем балто-слов'янських мовних взаємин, зокрема з проблеми балтійського субстрату в слов'янських мовах.

Як відомо, в індоєвропейській мовній сім'ї слов'янські мови найближче споріднені з балтійськими. Однак чи успадковані численні спільні риси обох мовних груп з єдиного давнього джерела, тобто зумовлені генетично, чи вони, хоча б частково, є результатом пізнішого паралельного розвитку? Інакше кажучи, чи існувала реально балто-слов'янська мовна єдність (прамова)? Дискусія між прихильниками тієї чи іншої гіпотези триває близько століття. Нові дослідження покликані підтримати якусь із двох позицій.

А. П. Непокупний поринув у балто-слов'янську проблематику. Для наближення до майбутнього розв'язання згаданої проблеми балто-слов'янських взаємин він справедливо вважав корисним залучити й зіставити якнайширший діалектний матеріал сучасних слов'янських і балтійських мов. Молодий учений сам виїжджав у Литву в діалектологічні експедиції, поширював спеціальну діалектологічну анкету, використовував діалектні матеріали, що зберігалися в різних вітчизняних і зарубіжних наукових центрах, широко залучав словники, пам'ятки, наукову літературу. Особливу увагу Анатолій Павлович приділив острівним російським говіркам на Півночі Литви. Для дослідження він обрав ареальний підхід до зіставлюваних явищ.

Свої спостереження над досліджуваними мовними фактами А. П. Непокупний виклав у монографії «Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений» (К., 1964). У книжці він оперує трьома видами мовних ареалів — острівними, континентальними і міжконтинентальними. Вивчаються синтаксичні конструкції російської мови в острівних говірках (в умовах білінгвізму), розглядаються лексичні й синтаксичні особливості деяких балтійських і слов'янських дієслів. Автор наголошує на важливості досліджень ареально-типологічної схожості між балтійськими й слов'янськими мовами для вирішення питання про історичні причини їхньої спільності. Разом з тим цією працею Анатолій Павлович віддав данину поширеним у 60–70-х роках типологічно-зіставним дослідженням.

Монографія стала кандидатською дисертацією Анатолія Павловича, яку він захистив у 1965 р. у Вільнюсі. На працю з'явилося кілька схвальних рецензій, у тому числі видатного литовського лінгвіста В. Мажюліса (Baltistica, 1966.— Т. 2. N 1.— С. 95–97), у друкованих джерелах Вільнюса, Праги, Москви (див., зокрема: *Каралюнас С. С.* Балто-славянский сборник.— М., 1972.— С. 415–418).

Невдовзі після закінчення аспірантури з грудня 1961 р. А. П. Непокупний став науковим співробітником Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Тут його робота одразу не була пов'язана з дослідженням балто-слов'янських взаємин: він тривалий час працював у групі ономастики, де розгорталася робота над вивченням українських власних назв — топонімів, гідронімів, антропонімів. Анатолій Павлович бере участь у збиранні ономастичних матеріалів, у роботі над «Гідронімічним атласом України», над «Словником гідронімів України», друкується в ономастичних колективних працях і збірниках. З 1982 р. він очолював створену при Відділенні літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР Українську ономастичну комісію, у 60–70-х рр. входив до редколегії «Повідомлень Української ономастичної комісії»; він також є учасником підготовки проекту «Гідронімічного атласу України».

Чи не найбільшою ономастичною працею А. П. Непокупного є його розділ «Гідроніми басейнів Західного Бугу й Прип'яті» в «Словнику гідронімів України» (К., 1979, 10 друку. арк.).

Анатолій Павлович пишався тим, що серед його предків були козаки. Отже, природний його інтерес до козащини, а як ономаста — до козацьких імен. Серед публікацій ученого є кілька праць, присвячених «Реєстру війська Запорозького 1649 року» і алфавітному покажчику імен (Пробний зошит. — К., 1999). «Реєстр війська Запорозького 1649 року», підписаний Богданом Хмельницьким, є важливою пам'яткою української мови. У ній, де поіменно названо понад 40 тис. козаків, зафіксовані живі процеси іменотворчості відповідного часу. Серед іншого Анатолій Павлович зробив спробу покласти на карту України кілька імен (з похідними), вибраних з «Реєстру»: *Гар(ъ)маишь — Пуш(ъ)каръ, Кривопустъ* —

*Пострыгачь, Бальвѣрь — Цыруликъ* тощо. Він є також автором розвідки: Вихідці із латвійських, литовських і пруських земель у лавах запорожців // Золоті во-рота.— 1994.— № 2.— С. 74–89; та ін.

Робота в ономастичній групі Інституту мовознавства не надовго затримала реалізацію балто-слов'янських зацікавлень А. П. Непокупного: широкий спектр досліджень українських ономастів, вихід на історико-культурний і етнографічний аспекти, на проблеми міжмовних зв'язків досить швидко дали можливість Анатолію Павловичу продовжувати свої балто-слов'янські студії, захистити кандидатську дисертацію й приступити до роботи над докторською, брати участь у наукових конференціях Литви й Латвії, друкувати праці з балтистики в українських і прибалтійських журналах і збірниках. Доповіді й публікації з балтистики, починаючи з цього періоду роботи в групі українських ономастів, нерідко й надалі були пов'язані з ономастичними аспектами, пор., напр.: Словосложение как балтийский элемент в топонимии украинского Полесья // Конференция по топонимике северно-западной зоны СССР : Тез. докл. и сообщ. — Рига, 1966. — С. 100–102; Словотвірні релікти в гідронімії України та Польщі в слов'яно-балто-германській перспективі // *Hydronimia słowiańska. T. 2. Materiały z międzynarodowej konferencji hydronimicznej Mogilany, 20–24.IX 1994 r.* — Kraków, 1966. — S. 137–147.

Ця тенденція — до поєднання ономастики з іншими зацікавленнями — збереглася й надалі, пор.: Географические термины и топонимы украинского Полесья и балтийские (иранские) названия рельефа // *Baltistica.*— 1970.— Т. 6. № 1.— С. 11–26; Массовое собрание антропонимии как источник по лингвогеографии // III Международный конгресс диалектологов и геолингвистов : Тез. докл. (Университет им. Марии Кюри-Складовской. 24–29 июля 2000).— Люблин, 2000).— С. 15; та ін.

Як видно і з наведених вище назв розвідок, Анатолій Павлович чимало праць присвятив вивченню лексики балтійських мов (насамперед литовської) у її зв'язках з українською. Цей напрям був новаторським, майже не дослідженим. Пор. також інші праці вченого: Українсько-балтійські студії // *Мовознавство.*— 1968.— № 6. — С. 33–42; Литуанізми в лексиці українських пам'яток // Там же.— 1970.— № 6.— С. 30–40; Литовские заимствования в письменных памятниках Волыни и Среднего Поднепровья // *Baltistica.*— 1972.— 1 priedas.— С. 101–114; та ін.

Після захисту докторської дисертації в 1975 р. А. П. Непокупного, як одного з провідних науковців Інституту, було призначено завідувачем відділу романогерманського мовознавства (який згодом, урахувавши балтійські спрямування досліджень Анатолія Павловича, був перейменований у відділ романських, германських і балтійських мов).

Зацікавленість балтійськими мовами й культурою прибалтійських народів, що з'явилася в А. П. Непокупного в роки навчання в аспірантурі, визначила, по суті, весь подальший його життєвий шлях. За всієї широти інтересів ученого проблемам взаємовпливів слов'янських і балтійських мов присвячено першу ж його публікацію (Кілька випадків впливу литовської мови на синтаксис російських говірок Литовської РСР : Прийменник. та безприйменник. конструкції // *Науковий щорічник за 1957 р.*— К., 1958), в аспекті тієї ж проблематики написано й останню його працю: Два пруських названня липового леса 1331 г. в проекції на балтійские і славянские языки // *Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банёниса.*— М., 2007.

Між цими двома публікаціями — все життя А. П. Непокупного, сповнене напруженої праці, що була спрямована на наближення до істини, як її розумів дослідник, на висвітлення численних конкретних питань, пов'язаних з різними сторонами мови й культури багатьох народів. У науковому доробку вченого — близько 250 наукових публікацій, що відбивають інтерес автора до найрізноманітніших тем і проблем духовного життя слов'ян, балтів, германців.

Хоча своє знайомство з балтійськими мовами Анатолій Павлович починав з литовської, однак, ставлячи перед собою складні завдання балто-слов'янських взаємин, він неминуче виходить на необхідність глибокого ознайомлення з іншими балтійськими мовами, насамперед, ясна річ, з латиською, а далі й з мертвими — прусською та ятвязькою (мовними фактами з латиської та пруської мов учений оперує вже в першій же своїй книжці).

Крім згаданої вище монографії «Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений», перу А. П. Непокупного належать також книжки «Балто-славянские языковые связи» (К., 1976) і «Балтійські родичі слов'ян» (К., 1979).

У монографії А. П. Непокупного «Балто-севернославянские языковые связи» (її редактором був академік АН Литовської РСР В. Мажюліс, а серед рецензентів — майбутні академіки В. Г. Складенко і О. М. Трубочов) зіставляється лексика балтійських мов з лексикою переважно мов східних і західних слов'ян. Ці дві групи слов'янських мов (їх автор називає північнослов'янськими) мають найбільше спільного з балтійськими. Поряд із групами лексем (серед них назви рельєфів, рослин, тварин, частин тіла), для яких припускається найдавніша балто-слов'янська, а частково й індоєвропейська спільність, розглядаються також лексичні інновації, слова, взаємно запозичені з мов балтійських у слов'янські й навпаки. Автор детально вивчає географію поширення багатьох термінів у балтійських і слов'янських мовах, при цьому в слов'янському ареалі, крім російських острівних говірок, особливу увагу приділяє українським та білоруським говіркам, зокрема Полісся.

А. П. Непокупний виявляє низку запозичень з балтійських мов у слов'янських діалектах, а також деякі «ізогlossen в лексиці живої й неживої природи, які зв'язують східно- й західнослов'янські мови як з балтійським ареалом у цілому, так і з окремими його діалектними масивами» (с. 198). Серед висновків автора монографії відзначимо такий: «Найбільш важливими свідченнями давніх балто-північнослов'янських мовних контактів є ономастичні релікти ятвязьких поселень у Прикарпатті і сліди діалектного членування східних балтів у низов'ях Березини. Внесок західнобалтійських мов у лексику північнослов'янських більший, ніж це уявлялося раніше, а південна межа поширення низки литуанізмів проходить територією не Білорусі, а України, виявляючи зв'язок з політико-адміністративним поділом періоду Великого князівства Литовського» (там же).

Дослідження тематично входить в один ряд з відомими працями Я. Сафаревича, Ф. Славського, Хр. С. Станга<sup>1</sup>, де аналізується лексика балтійських мов у її зв'язках із лексикою слов'янською та германською.

Як продовження попередніх двох праць можна розглядати третю монографію А. П. Непокупного «Балтійські родичі слов'ян», також присвячену давнім і сучасним контактам слов'ян і балтів. Однак тут у серії нарисів поряд з мовними

<sup>1</sup> *Safarewicz J. Ze słownictwa balto-słowiańskiego (innowacje czasownikowe) // Studia językoznawcze.*— Warszawa, 1967; *Stawski F. Lexikalische Neuerungen im Baltisch-Slavischen // Donum Balticum.*— Stockholm, 1970; *Stang Chr. S. Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen.*— Oslo; Bergen; Tromsø, 1972..

порушуються також питання етнографічні, фольклорно-літературні, культурно-історичні. Популярність викладу поєднується в цій книжці з багатством зібраного й науково прокоментованого різноманітного цікавого й корисного матеріалу, що забезпечує їй успіх у широкого слов'янського й балтійського читача (1983 р. працю в перекладі литовською мовою видано у Вільнюсі: «Baltai slavų giminių šeimai»).

Автор демонструє в книжці виняткову ерудицію, знання не лише спеціальної наукової, а й художньої літератури, образотворчого мистецтва, фактів історії багатьох народів, пам'яток різних мов тощо.

У 1989 р. побачила світ створена під керівництвом А. П. Непокупного й видана за його редакцією колективна монографія «Общая лексика германских и балто-славянских языков», у якій Анатолій Павлович виходить за межі балто-слов'янської спільності й залучає до дослідження лексику германських мов — групу, найближчу в індоєвропейській сім'ї до слов'янських і балтійських.

Праця була високо оцінена<sup>2</sup>, зокрема італійським лінгвістом П. Діні. У монографії «Балтійські мови» П. Діні ставить її поряд із згаданою вище відомою книжкою Хр. Станга «Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen» і відзначає, що «ґрунтовне дослідження, за яке взялася українська група, спирається на нові досягнення в галузі балтистики, славистики, германістики й діалектології, тому порівняно з працею Станга в багатьох випадках явища оцінюються по-іншому...»<sup>3</sup>.

Також разом з науковцями відділу було створено монографічне дослідження «Очерки сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков» (К., 2005) — безпосереднє продовження попередньої праці, де одержали дальший розвиток її ідеї, а частково й матеріали. Тут зроблено спробу простежити семантичну історію окремих слів і цілих синонімічних рядів. Праця містить також екскурси в історію матеріальної й духовної культури слов'ян, балтів і германців.

Для тих, хто бажав ближче познайомитися з литовською мовою, підготовлено й видано практичний посібник «З України до Литви: українсько-литовський розмовник. Iš Ukrainos į Lietuvą: ukrainiečių-lietuvių pokalbių knygelė» (співавтор А. Л. Тараненко) (Луцьк, 2004). Анатолію Павловичу тут належать «Вступні уваги», де коротко характеризуються основні особливості литовської мови, і «Діалоги», в яких розповідається про життя й побут литовців.

Численні публікації А. П. Непокупного, його статті в журналах і збірниках, тези доповідей відбивають різнобічний підхід автора до досліджуваного матеріалу. Його цікавлять і походження українських і балтійських слів (Українське *дужий* в слов'яно-балто-германській перспективі // IX Республіканська славистична конференція : Тез. доп. і повідомл.— О., 1987.— С. 111–112; Прусский этноним *бортинь* и поиск балтийских контекстов // VI Международный съезд балтистов : Тез. докл. — Вильнюс, 1991. — С. 117), і їхні словотвірні особливості (Дегидронимические названия поселений в балтийских и славянских языках (балт. *ра-* / слав. *но-*) // День Артура Озола: Проблемы словообразования в современном языкознании : Материалы науч. конф.— Рига, 1969.— С. 38–43; Східнослов'янські словотвірні релікти й відповідні балтійські системи // Питання словотвору східнослов'янських мов : Матеріали міжвуз. респ. наук. конф. — К.,

<sup>2</sup> Див., наприклад: *Rejzek J. Slavia.*— 1992. — R. 61. Seš. 2–3.— S. 206–207.

<sup>3</sup> *Dini P. U. Le lingue baltiche.*— Firenze, 1997.— S. 119–120; *Діні П. У. Балтийские языки / Пер. с ит.*— М., 2002.— С. 144.

1969.— С. 15–16; Суффиксальное сочетание *-av-itjo* в западнобалтийских языках // *Baltistica*.— 1987.— Т. 23. N 1.— С. 45–51), і лексичні зв'язки та запозичення (Балто-севернославянские ареальные этюды. «Лес» и «поле» в названиях пространства вне дома (двора), диких птиц (животных) и охоты // *Baltistica*.— 1967.— Т. 3. N 1.— С. 71–83; Из балтизмов в белорусской ботанической терминологии // Лексичныя балтызмы у беларускай мове.— Мінск, 1969.— С. 29–31), і давні синтаксичні моделі (Балто-трансасіатская модель глагольного словосочетания (окончание действия) // Материалы XXX Межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Вопросы синтаксиса балтийских языков : Тез. докл. 1–2 марта 2001 г., Санкт-Петербург.— СПб., 2001.— Вып. 1. Секция балтистики.— С. 26–27) і т. ін.

Іноді матеріал веде за межі балто-слов'янських взаємин, оскільки він є спільним і для мов інших сімей: Финно-балто-белорусская семантическая изоглоссаа *идти в деревню — идти в гости* // Контакты латышского языка.— Рига, 1977.— С. 109–126. Фразеологізм, відбиваючи стосунки феодала з підданими, був найбільше поширений, як показав дослідник, в естонській мові, звідки потрапив до латиської, а згодом і до литовської та до діалектів білоруської. Пор. також: Повторение корневого слога или приставки как форма утвердительного ответа в балтийских, славянских и финно-угорских языках // *Hungaro-Balto-slavica 2000* : Тез.— Budapest, 2000.— С. 23–24 та ін.

Численні дослідження А. П. Непокупного з прусистики дозволили литовському мовознавцеві А. Сабалюскасу визначити українського вченого як одного з чільних прусистів у колишньому Радянському Союзі. Мова народу, що вже на початок XVIII ст. зійшла з історичної сцени, але в пам'ятках ще зберігає чимало важливих мовних фактів, вивчається Анатолієм Павловичем так само глибоко й усебічно, як і ті балтійські й слов'янські, що активно живуть і діють у наші дні.

У зв'язках з іншими мовами досліджується лексика й семантика пруської мови (Литовская и прусская антропонимика в исследованиях и материалах по немецким фамилиям // *Baltistica*.— 1973.— Т. 9. N 1.— С. 83–87; Прусские славизмы и лексика кашубских и варминско-мазурских говоров польского языка // *Ibid.* — N 2. — С. 171–182), її словотвір (К составу и географии литовских и белорусско-славянских соответствий (параллелей) русским префиксальным образованиям // *Baltistica*.— 1972.— Т. 8. N 1.— С. 11–18; В кругу прусско-славянских языковых отношений: названия Поморья и Гданьска в западно-балтийском словообразовательном контексте // *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: rogranicza i kontakty językowe.* — Warszawa, 1997. — S. 365–373); низку статей присвячено етимологіям пруських слів: Прусское название христианского священника: *prestors EV 707* // *Colloquium pruthenicum secundum*.— Kraków, 1998.— S. 109–119; Прус. У 791 *saugis* «муравей» сквозь призму его прозрачных соответствий // *Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: etimologija ir onomastika*.— Vilnius, 2003.— S. 36–38. Окремо розглядаються етимологічні праці Я. Ендзеліна: Пруская етимологія в трудах Я. Ендзеліна и лексика приморских говоров балтийских и ближайших к прусскому ареалу диалектов восточнославянских языков // *Изв. АН Латвийской ССР*.— 1973.— № 2.— С. 76–83; та ін.

Особливо цікавив дослідника Ельбінзький словничок (Анатолій Павлович, зважаючи на його важливість, пропонував називати його «словником»), якому він присвятив кілька публікацій: Три етапа в изучении Эльбингского словаря и этимологизация двух прусских зоонимов // *Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: etimologija ir onomastika*, Vilnius, 2001 m. lapkr. 9 d.— Vilnius, 2001.—

S. 32–34; Дохристиянські початки пруської та німецької назв королька в Ельбінзькому словнику // Мовознавство. — 2005. — № 3–4. — С. 69–79; та ін.

На сторінках Галицько-Волинського літопису фігурує західнобалтійський етнос *ятвяги*, який ще в XIII ст. був активним учасником слов'янської історії. Польський дослідник Я. Отрембський вважав, що «мова ятвягів є перехідною між балтійськими й слов'янськими, в усякому разі вона є такою значно більшою мірою, ніж мова пруська»<sup>4</sup>. А. П. Непокупний чимало уваги приділив цьому етносу і його мові. Його цікавила й етимологія назви племені (насамперед синонімічної — *судви, судави*, уживаної в балтійських сусідів і такої, що була відома старобілоруській мові), пор.: *Судовляне (Sudowlany)* как старобелорусское название ятвягов // Конференция «Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом». Предварительные материалы. — М., 1978. — С. 109–110. Учений досліджував ятвязькі релікти в пам'ятках (Названия ятвяжских сел на *-ица* в галицкой части Ипатьевской летописи // Балто-славянские этноязыковые контакты. — М., 1980. — С. 169–180), в ономастиці (К структуре и славянским связям ятвяжской ойконимии // Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане : Тез. докл. Второй балто-славян. конф. — М., 1983. — С. 38–39) і т. ін.

Із різноманітних статей А. П. Непокупного особливо важливою, зокрема для історії балтистики в Україні, є його розвідка: Л. А. Булаховський і балтійське мовознавство // Л. А. Булаховский и современное языкознание : К 100-летию со дня рождения. — К., 1987. — С. 58–68. У статті йдеться і про попередника Л. А. Булаховського — його вчителя в Харківському університеті Я. Ендзеліна<sup>5</sup>, про тривале спілкування Леоніда Арсенійовича з іншим класиком балтійського мовознавства К. Бугою, про становлення української термінології, пов'язаної з балтистикою, про публікації Л. А. Булаховського в галузі балтистики і широке використання ним даних із литовської та латиської мов у порівняльно-історичних, зокрема акцентологічних, студіях.

Широкий спектр наукових інтересів А. П. Непокупного охоплював проблеми не тільки мовознавчі, а й етнологічні, фольклорні, літературознавчі, історичні, культурологічні. Пор.: Языческий культ деревьев и обращение к ним в поэме А. Мицкевича «Пан Тадеуш» // *Tekstas kaip pasaulio atspindys: Tarptautinės konferencijos tezės.* — Šiauliai, 2000. — С. 97–98; Имена сыновей Миндаугаса: язык и обычай // Тезисы международной научной конференции «Литва эпохи Миндаугаса и её соседи: исторические и культурные связи и параллели». — М., 2003. — С. 36–37; та ін.

Мовні, фольклорні, етнологічні мотиви можуть бути наявні в одному дослідженні вченого, доповнюючи один одного: Проблемы языковых и фольклорных балтизмов в островных русских говорах Житомирщины // Русские говоры на Украине. — К., 1982. — С. 115–128; Об одном образе солнца в латышской поэзии, фольклоре и терминологии // *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums, 4.* — Lierāja, 2000. — С. 160–172; *Кресло солнца* как название прусского села и стихотворения Я. Райниса (в связи с балтийским фольклором, фито- и оронимиком) // Балто-славянские исследования. XV. — М., 2002. — С. 251–278 тощо.

<sup>4</sup> *Отрембский Я.* Язык ятвягов // Вопросы славянского языкознания. — М., 1961. — С. 7.

<sup>5</sup> Л. А. Булаховський писав про нього, що він «уже під час своєї науково-педагогічної роботи в Україні був ученим з широковідомим ім'ям і одержав загальне визнання як один з перших балтистів-мовознавців Європи» (75-річчя І. М. Ендзеліна // Мовознавство. — К., 1949. — Т. 8. — С. 105).

Низка публікацій А. П. Непокупного свідчить про його зацікавленість літературознавчими проблемами. Див., зокрема, його статті: Здобутки радянського райнісознавства (до виходу в світ 30-томного зібрання творів Я. Райніса // Рад. літературознавство. — 1989. — № 10. — С. 20–24; До структури тексту в оповіданні А. Платонова // *Slavica Helvetica*. — Bern etc., 1998. — Bd 58. — S. 287–298; Стихотворение Ю. Балтрушайтиса «Eglės giesmė» («Песнопение ели»): к символике и тексту // *Tekstas: lingvistika ir poetica : Mokslinės konferencijos medžiaga 2001 m. lapkr. 8 d.*— Šiauliai, 2001.— S. 55–56; пор. також і рецензію, опубліковану в Києві, на книжку: Литовські літературні зв'язки і взаємодії. 1969 (литовською мовою) // Рад. літературознавство.— 1970.— № 9. — С. 92–93.

Дізнавшись, що в своїх мандрах Тарас Шевченко в 1829–1831 рр. був у Вільнюсі і згадував це місто з приємністю, Анатолій Павлович захопився ідеєю встановити адреси мешкання поета в столиці Литви. Проте це виявилось не простою справою. Понад десятиліття під час відпусток дослідник працював в архівах Вільнюса, а також Києва й Риги, Москви й Санкт-Петербурга, Смоленська й Гродна. Наслідки своїх успішних пошуків він опублікував і в Литві (*Du namai, kur gyveno Tarasas Ševčenka // Literatūra ir menas.*— Vilnius, 1986.— N 4.— P. 13), і в Україні: Вільнюс: два будинки, де жив Т. Г. Шевченко // *В сім'ї вольній, новій : Шевченк. зб.*— К., 1988.— Вип. 4.— С. 227–240. На одному з будинків у вільнюському Старому місті, по вул. Пілес, 10, зусиллями А. П. Непокупного було встановлено меморіальну дошку.

Згодом ще тривалий час А. П. Непокупний вивчав різні обставини перебування поета в Литві (Невідомий Тарасів побратим: постскрипtum до від'їзду Т. Г. Шевченка з Вільна // *Вісник АН УРСР.*— 1992.— № 2.— С. 54–59; Вільно, 1829 рік: ще одна неофіційна адреса Т. Шевченка // Там же.— № 11.— С. 77–85), а також досліджував різні сторінки життя й творчості нашого великого поета й незалежно від його безпосередніх зв'язків з Литвою : Кілька смальтинок до мозаїки Шевченкіани. Жіночі образи // *Сузір'я.*— К., 1987.— № 26.— С. 152–162; Т. Г. Шевченко і В. П. Енгельгардт // *Вісн. АН УРСР.*— 1989.— № 10.— С. 80–91.

У березні 1900 р. гостювала в своїй тітки в Ризи Леся Українка. Давньою мрією Анатолія Павловича було знайти будинок, у якому мешкала поетеса. Після тривалих пошуків адресу було встановлено. На жаль, стару дерев'яну будівлю на початку 90-х років знесено. Залишилися лише публікації: Ризька адреса Лесі Українки // *Вісн. Націон. акад. наук України.*— 2006.— № 1.— С. 75–82; *Lesjas Ukrainas Rīgas adrese // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis.*— 2006.— N 6.— Lpp. 43–52.

Анатолія Павловича хвилювало не тільки перебування видатних українських діячів у Прибалтиці, а й поїздки до України, зокрема до Києва, литовських письменників і поетів. Про це свідчать його публікації: Над київськими сторінками Яна Райніса // *Сузір'я.*— К., 1982.— Вип. 17.— С. 218–220; Київська Alma Mater класиків литовської літератури // *Отчий край.*— К., 1985.— С. 241–245; Майроніс і Вінцас Креве в Києві: інтерв'ю про пошуки слідів литовських класиків у Києві (лит. мовою) // *Mokslo Lietuva.*— 2002.— N 21.— P. 8–9; та ін.

Як співавтор українських енциклопедій Анатолій Павлович знайомить українського читача зі слов'янськими вченими, що досліджували балтійські мови, та з найвидатнішими постатями литовської науки й літератури, які були причетні до України й української культури. Так, в «Українській літературній енцикло-



педії» було опубліковано статті: *Абрамавічюс Вл., Баранаускас А., Білюнас Й., Бобровський Й., Гіра Л.* (Т. 1. — К., 1988), *Ендзелін Я.* (Т. 2. — К., 1990), *Корсакас К.* (Т. 3. — К., 1995), в Енциклопедії «Українська мова» — *Буга К., Ендзелін Я.* (К., 2000), в «Енциклопедії Сучасної України» — *Абрамавічюс Вл. А. П.* Непокупний є також автором енциклопедичних статей «Українська ономастична комісія» (УРЕ.— Т. 2. Кн. 1.— К., 1984), «Балто-слов'янська мовна спільність», «Українська ономастична комісія», «Українсько-балтійські мовні контакти» (Українська мова. Енциклопедія. — К., 2000), «Балтистика» (ЕСУ.— Т. 2.— К., 2004); та ін.

А. П. Непокупний — активний учасник багатьох наукових з'їздів і конференцій, у тому числі IX, XI, XII і XIII Міжнародних з'їздів славістів. У своїх доповідях він, розглядаючи давні прикметникові утворення, деякі назви живих істот, підвищеного рельєфу і т. ін., виклав свої спостереження над лексико-словотвірними зв'язками мов балтів і слов'ян. Учений брав також участь у конференціях з питань історії балтійських мов (Вільнюс, 1964), з топоніміки північно-західної зони СРСР (Рига, 1966), з вивчення російських говорів у Прибалтійських республіках (Рига, 1966), у IV Республіканській ономастичній конференції (Київ, 1969), у II Республіканській конференції (Мінськ, 1973), у Всесоюзній конференції з балтійського мовознавства (Вільнюс, 1976), у XV Міжнародному конгресі з ономастики (Leipzig, 1984), у VI і VIII Міжнародних з'їздах балтистів (Вільнюс, 1991 і 1997), у II Міжнародному конгресі українців (Львів, 1993), у III Міжнародному конгресі діалектологів і геолінгвістів (Люблін, 2000) і т. ін.

Грунтовні доповіді А. П. Непокупного зробили відомим його ім'я і дослідження багатьом вітчизняним ученим і вченим європейських країн.

Талановитий учений, дослідник, Анатолій Павлович мав ще один талант, що важив для нього не менше, ніж дослідницький — талант поетичного, образного мислення. Поряд із високим інтелектом, умінням логічно мислити та аналізувати численні мовні факти, синтезувати свої спостереження над ними, йому властиві були й сильні емоції, вихід яким він давав у власних художніх творах. Чого варта була та крута зміна долі, на яку він зважився в аспірантські роки, коли всупереч логіці полишив майже написану дисертацію й поринув у незвіданий світ балтистики. Його покликала романтична мрія, і він віддав їй, по суті, все своє життя (й ніколи про це не пошкодував). І до мовознавства його привела любов до поезії.

Учений не був холодним, байдужим реєстратором досліджуваних фактів, його завжди хвилювало все, що він вивчав. Одне зі своїх інтерв'ю литовським журналістам Анатолій Павлович красномовно назвав: «Пізнати душу Литви...». Ці слова могли б бути епіграфом до всієї його діяльності і як ученого, і як поета. Його хвилювали загадки історії, таємниці слова. Ще школярем, як він пізніше розповідав друзям, намагався розгадати магію художнього слова, присвічуючи ліхтариком на книжку, розшукуючи щось приховане, таємниче в словах і між рядками. Звідси його увага до семантики, до найтонших її нюансів.

Від емоційного сприйняття дійсності походять і образні назви деяких розвідок ученого, пор.: Балтійські зорі Тараса. Литва в житті й творчості Т. Г. Шевченка // «У Вільні, городі преславнім...». — К., 1889. — С. 151–350; Силует Кобзаря на шляхах Балтії // Золоті ворота. — 1994. — Ч. 2(8). — С. 66–74. Навіть у текстах праць (правда, науково-популярних) можливі метафоричні висловлювання: «...щоб хоч деякою мірою відтворити образ пруської мови, сучасним дослідникам у пошуках її рис найчастіше доводиться, образно кажучи, *закида-*

*ти сіті сподівання в море безнадії*) (Балтійські родичі слов'ян, с. 28); «Латвія не має чіткої дати своєї появи перед очима історії» (Там же, с. 39) і т. ін.

Своєрідності науково-популярній монографії «Балтійські родичі слов'ян» надають вірші, якими починаються та закінчуються окремі параграфи і які нерідко наводяться в тексті. Завжди доречні за змістом, вірші належать відомим слов'янським і балтійським поетам — А. Міцкевичу, Тарасу Шевченку, Якубу Коласу, Максиму Танку, Янісу Райнісу, Максиму Рильському та ін.; автором багатьох віршів, насамперед епіграфів до розділів і кінцівок, є сам Анатолій Павлович. Епіграфи й віршовані кінцівки є й в інших публікаціях А. П. Непокупного, пор.: Київські сюжети Яніса Райніса // Україна. — 1983. — № 23. — С. 16; та ін.

У журналах і збірках друкуються власні вірші вченого: Зб. «Поезія». — К., 1985. — Вип. 2. — С. 108–109; На всі віки // Жовтень. — Л., 1987. — № 1. — С. 7–8; Леліяти золото вікон... // Жива вода. — 2002. — берез. — С. 7. У 1989 р. публікується збірка його віршів: Золото вікон. Поезії / Післямова Ю. Марцінкявічюса (К., 1989. — 119 с.).

А. П. Непокупний, який добре володів литовською й латиською мовами, відомий українському читачеві і як перекладач творів балтійських поетів і письменників: Корсакаса К. З литовської (Україна. — 1980. — № 42. — Жовт. — С. 12); Аузіньша У. З латиської (Сузір'я. — К., 1982. — Вип. 16. — С. 59–61); в антології «Литовська радянська поезія» (К., 1985) йому належать переклади творів поетів А. Грібаускаса, К. Корсакаса, Е. Матузьявічюса. Анатолій Павлович перекладав і прозові твори: Шульце Дз. Листи. З латиської // Зорі над Юрмалою. Оповідання молодих латиських письменників. — К., 1987. — С. 64–70; Грінаускас Ю. Троянда розквітає в темряві. Повість для театру // Дніпро. — К., 1991. — С. 301–331; і т. ін.

Плідна діяльність А. П. Непокупного, який фундаментально й зусібч досліджував мови прибалтійських народів у їх взаєминах із слов'янськими, небайдуже вивчав історичні зв'язки культур і літератур та їхніх видатних представників, що сприяло взаєморозумінню й дальшому розвитку дружніх стосунків між народами, була оцінена на найвищому рівні: 1988 р. Анатолія Павловича Непокупного було обрано членом-кореспондентом АН УРСР; 1998 р. він став кавалером ордена Великого литовського князя Гедиміна (III ступеня), а 2004 р. був обраний іноземним членом Академії наук Латвійської Республіки.

Вручення ордена відбулося дещо пізніше, у 2002 р., під час візиту до Литви Президента України Л. Кучми. Нагороду вручав Президент Литовської Республіки Валдас Адамкус. Високої нагороди український учений і поет був удостоєний, за офіційним формулюванням, «за заслуги в розвитку міждержавних відносин між Україною і Литвою».

Праці українського вченого А. П. Непокупного добре відомі далеко за межами Батьківщини. Щедро обдарований талантами, він зумів їх повністю віддати людям і увійти в історію науки й культури як України, так і Литви та Латвії.

T. B. LUKINOVA

#### ANATOLIY PAVLOVYCH NEPOKUPNYI: THE SCHOLAR AND POET

The article focuses upon the life and work of A. P. Nepokupnyi, an outstanding scholar, poet, and research organizer.

Keywords: study of Baltic languages, study of Slavonic languages, Baltic-Slavonic contacts, etymology, borrowing, poetry, translations.